

DİN

UOT: 28+348:297

Rüxsarə Məmmədova

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı ş. İstiqlaliyyət küç., 26

e-mail:mrukhsara@mail.ru

“KƏNZÜL – İRFAN” ƏSƏRİNİN BAKI ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ VƏ ONLARIN ELMİ – PALEOQRAFİK TƏSVİRİ

Açar sözlər: *fiqh, Kənzül – irfan, tədqiqat, əsər, təfsir*

Xülasə. Fazil Miqdad kimi tanınan Cəlaləddin Əbu Abdullah Miqdad əs-Süyuri əl-Hilli XV əsrin tanınmış fəqihlərindəndir. Atası Abdullah bin Məhəmməd, babası Məhəmməd bin Hüseyin və künyəsi Əbu Abdullahdır. O, Hillə adlanan bölgənin kəndlərindən birində anadan olmuş və əslən İraqda yaşayan Bəni Əsəd qəbiləsinə mənsub idi. Quran və islami elmlərə maraq göstərmiş Fazil Miqdadın ilk müəllimi atası Abdullah bin Məhəmməd olmuşdur. Daha sonra elm və mədəniyyət mərkəzi olan Nəcəfə gedərək fiqh, üsul, kəlam elmlərinə yiyələnmiş və ömrünün sonunadək orada yaşamışdır. O, Şərfin ən məşhur mədrəsələrindən biri olan “Səlimiyyə”ni tikdirmiş və uzun müddət oranın sahibi olaraq təlim - tərbiyə işləri ilə məşğul olmuşdur. Təqribən 80 il ömür sürərək 826/1423-cü il Cəmədiəl - axır ayının 26-sı rəhmətə getmiş, Nəcəf qəbristanlığında dəfn olunmuşdur.

Onun əsərləri islam hüququ (fiqh), Quran, hədis, kəlam, qrammatika sahəsində ən vacib və dəyərli mənbələrdən biri olmuşdur. Alim “Ədəbül - həcc”, “əl - Ədiyyətu əs - səlasin”, “əl - Ənvar əl-cəlalyyə”, “əl - İtimad fi şərhi vacib əl - itiqad”, “Kənzül - irfan fi fiqhil - Quran”, “Nəzdül - qəvaidil - fiqhiyyə”, “İrşad ət - talibin ilə nəhcil - müstəşidin”, “Nəzdül-qəvaidil - fiqhiyyə”, “Şərhü əlfiyyə Şəhidi - Əvvəl”, “Təcridül - bəraə fi üsulil-bəlağə” adlı onlarla əsərlərin müəllifidir [8, 38c,s.187].

İbadət və müamilə məsələləriylə bağlı daha çox fiqh maraqlandığı üçün bu sahədə təfsirlə bağlı görülən işlərə “Fiqhi-təfsir” və ya “Ayətül-ehkam” adı verilmişdir. Bir çox araşdırmaçılar ayətül-ehkam (hökm ayələri) mövzusunda əsərlər yazsalar da “Kənzül – irfan” bu səpkidə olan əsərlərin zirvəsi sayılmaqdadır. Əsərinin bu qədər şöhrət qazanmasına səbəb isə müəllifin təqdim etdiyi aydın zəka, əvəzolunmaz izah tərzii və dərin tədqiqatçılıq istedadıdır.

Fiqhi – təfsir və ya Ayətül – ehkam. Fiqhi təfsirin mövzusu - Quranın hökm istiqaməti, yəni əməllərlə bağlı istiqamət olduğuna görə, Quranda hər kəsin anlayacağı şəkildə olan möhkəm (izaha ehtiyacı olmayan) ayələri sıralayıb müəyyən etməkdir və bu isə müfəssir alimin öz elmi qabiliyyətinə bağlıdır. Məlumdur ki, fiqhi təfsir alimi Cəssas, məşhur Əhkamul-Quranında 1080 ayə araşdırmış, İbnül- Ərəbi (ö.543/ 1148) 800 ayə, Məhəmməd Siddiq Xan b. Həsən b. Əli (ö.1307/1889) isə 250yə yaxın ayəni öz əsərlərində fiqhi baxımdan təfsir etmişlər. Qurandakı hökm ayələrinin sayı haqqında tam bir ortaq fikir yoxdur. Hökm ayələrinin Qurani-Kərimdəki əməli hökmlərin bölgüsü bu ardıcılıqla sıralanır:

1. İnsanın Allah ilə olan münasibətlərini tənzimləyən namaz və oruc kimi ibadətlər. Bunlarla bağlı təxminən 140 ayə vardır.

2. Ailə ilə bağlı hökmlər: Bunlar, Ailə Hüququ məsələləri adlandırılır. Nikah, talaq, miras mövzularını əhatə edir. Bu hökmlərə dair təqribən 70 ayə mövcuddur.

3. Maliyyə məsələlərinə dair hökmlər: Mülki Hüquq və Borclar Hüquq. Bu hökmlərə dair təxminən 70 -ə qədər ayə vardır.

4. Mühakimə üsuluna dair hökmlər: Hakimin hökm etməsi, şahidlik və and məsələləri. Mövzu ilə bağlı 13-ə qədər ayə mövcuddur.

5. Konstitusiyə Hüququ: İdarə edənle idarə edilənlərin münasibətlərini və bunların hüquq və vəzifələrilə bağlı müddəalar. Bu hökmlərə dair 10-a qədər ayə var.

6. Kriminal Hökmlər: Cəmiyyətdə əmin-amanlıq və sabitliyi təmin etməkdir. Bu məsələlərlə bağlı 30 qədər ayə mövcuddur.

7. Dövlətlər Hüququ: İslam dövlətinin digər dövlətlərlə olan münasibətləri tənzimləyən hökm. Bura 25 ayə daxildir.

8. İqtisadi Hökmlər: Dövlətin gəlir mənbələri və xərcləri. Quranda bunlardan bəhs edən 10 ayə vardır [79].

Göründüyü kimi, aydın əməli hökmə aid təfsir kitabın mövzusu 368 ayəni əhatə edir. Lakin fiqhi - təfsir yazan hər bir alimin təfsir etdiyi ayə sayı fərqli olmuşdur.

Kənzül – irfan əsərinin quruluşu.

Əsərini fiqh bablarına görə tərtib edən müəlliflərdən biri olan Əbu Abdullah Miqdad əl-Hilli "Kənzül-irfan"ı yazarkən bu ardıcılığa diqqət etmişdir :

1.Kitab digər fiqh kitablarında olduğu kimi mövzuya əsasən tərtib edilmişdir. Yəni "Təhərət kitabı" ilə başlayır "Diyət kitabı" ilə sona çatır;

2.Müəllif hökmlə bağlı hər bir ayəni əsas götürmüş, təkrar ayələrdən və ya hökmlə əlaqəsi olmayan ayələrdən istifadə etməmişdir;

3. Başqa təfsir alimlərinin əksinə olaraq, müəllif başlanğıcda bütün ayəni zikr etmişdir.

4. Fazil Miqdad bütün ayəni zikr etdikdən sonra lüğət, tərkib və bəzi yerlərdə mövzuların səbəbi-nüzulu və ayənin məzmununu işıqlandırmışdır;

5. Fazil Miqdad fiqhın hər babının başlanğıcında babın adını, lüğətdə və istilahda mənasını göstərir.

"Kənzül-irfan" öz dəyər və şöhrətinə görə Fazil bin Həsən Təbərisinin "Məcməul-bəyan fi təfsiri - Quran" (Quran təfsirində aydınlıq toplusu) əsərini xatırladır. Hər iki əsər öz dəsti – xətti, gözəl tərtibatı, ifadələrin mükəmməlliyi ilə digər fiqhi təfsirlərdən fərqlənirlər [17].

Hər iki müəllif əsərində ayələrin nazil olma səbəblərini izah edərkən, hədis və rəvayətlərə əsaslanmış, o cümlədən Qurani – Kərimə istinad etmişlər. Məsələn: Bəqərə surəsinin 199-cu ayəsində: *"sonra camaatın döndüyü yerdən siz də dönün"* cümləsinə aydınlıq gətirərkən Təbərisinin həmin kitaba istinad edilir. Məcməul-bəyanda iki fikir irəli sürülür. Bir fikrə əsasən Baqir (ə), İbn Abbas və Cəmaəyə görə ərəfatın dolanması əmr edilir. Digər fikrə görə həmin cümlədə Sadiq(ə) və Cəbairə *"dönün"* deyərəkən məşərin (məşər - həcc ibadətinin yerinə yetirildiyi ərəzidir) dolanması əmr edilir. Lakin müəllifin bu məsələyə öz fikrini də bildirərək söyləmişdir: *"Məncə ikinci fikir daha məqsədə uyğundur. Çünki əvvəldə "ərəfatı dönmə" mənasını verdiyi deyilsə də diqqət etsəniz görərsiniz ki, əl-Cəzairi "Qalaidud-durər" də (yəni incilər silsiləsi) və Ərdəbilinin "Zübdətül-bəyan" (aydınlıq-qaymağı) əsərində etiraf etdiyi kimi, dönmənin ərəfata aid edilməsi haqqında bir rəvayətə belə rast gəlmirik. Məncə Məcməul-bəyanın müəllifinin sözlərində şübhəli məqam var və düşünürəm ki, ya nüsxə naqisdir, ya da fikirlər qarışıq qeyd olunub"* [8].

İkinci fikrə gəldikdə isə burada dönmə, dolanma dedikdə Cəbairin Qurban günü Minaya enmə nəzərdə tutulduğu deyilir. Səbəb isə əvvəlcə *"ərəfatdan dönərkən"* ifadəsinin

işlənməsi, "sonra dönün" deyilməsi göstərilir. Burada [əl-ifa:da] –nın bir əməldən sonra digər əməl kimi yerinə yetirilməli olduğu deyilir. Ayənin [camaatın döndüyü yer] hissəsindəki "ən-nas" yəni camaat sözündən məqsəd isə Abu Abdullah (ə)-a görə İbrahim (ə.s.), İsmayıl (ə.s.), İshaq (ə.s.) və onlardan sonra gələn peyğəmbərlərdir.

Bütün bunları gördükdə nüsxədəki qarışıqlığın mövcud olması fikri öz təsdiqini tapır. Çünki, müəllif birinci fikri izah etdikdən sonra "insanlar" ifadəsinə qayıdır. Bu fikir ilə Əbu Abdullah Şeyx Miqdad ilə bərabər digər fiqh alimi Təbərisi də razılaşıq. İnsanda elə bir təsəvvür yaranır ki, nüsxədə Cəbainin sözü əsas gətirilir. Əbu Abdullah (ə)-in fikirləri isə zənn və gümandır.

Bəzi müasir tarixçilər التفسير و المفسرون "Təfsir əl-Mufəssirin"ində "Kitabın dörd hissəsinin dördüncüsündə Quran hökmlərindən sonrakı hissənin Cəssas və İbnul- Ərəbiyə aid olduğunu deyirlər və bunun ardınca müəllif qeyd edir: "Bu təfsirin müəllifi on iki imam alimlərindən biri və onlar arasında tədqiqatçı kimi tanınan Miqdad bin Məhəmməd bin Hüseyin bin Məhəmməd Süyuridir. Müəllifin bir çox əsərləri var". Və sonra "Təfsir və onun yazılma üslubu ilə tanışlıq"- başlığı altında qeyd edir: "Təfsir Quranı surə-surə, səhifə-səhifə deyil, yalnız hökm ayələrini araşdırır". Belə ki, müəllif Cəssas və İbnul-Ərəbinin fiqhi təfsirindəki kimi xüsusi bir üslubla bir bölümü digərinə bağlayaraq oradakı hökm ayələrinə aydınlıq gətirir. İzah üçün təharət mövzusunun göstərmək olar. Burada müəllif başlıq olaraq təharət bölümünü verdikdən sonra həmin mövzuda nazil olan hökm ayələrini dəlil gətirərək növbəti mövzuya qədər şərhlər verir. Beləliklə, mövzular bir - birini əvəz etdikcə ayələr də şərh olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, mövzular on iki imam məzhəbinə və onların şəcərəsinə əsasən şərh olunsa da həmin mövzular haqqında digər məzhəb alimlərinin fikri də bildirilir. Şiə hökmlərinə uyğun gəlməyən hökmlərə isə etiraz bildirilir "[9,c1, s16].

Kənzül – irfan əsərinin paleoqrafik təsviri

Məlum həqiqətdir ki, keçmiş yüzilliklərdə katiblərin, xəttatların, rəssamların, müzəhhiblərin, cildçilərin və başqa sənət adamlarının gərgin əməyi sayəsində yaradılmış əlyazma kitabları biri – birindən fərqlənir. Çünki saraylarda hazırlanmış əlyazma kitabları tərtibatı, xətti və materialı baxımından mədrəsələrdə, məscidlərdə, evlərdə və ayrı – ayrı emalatxanalarda köçürülmüş əlyazma kitablarından keyfiyyətcə daha yaxşı olmuşdur. Buna görə də, həmin əlyazma kitabları paleoqrafik və orfoqrafik baxımından biri – birindən fərqlənir. Əlyazma kitablarının paleoqrafik və orfoqrafik xüsusiyyətlərinin araşdırılması yazı tarixi və onun qrafik formalarının inkişaf qanunauyğunlaqlarını öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bərabər əlyazma abidələrinin paleoqrafik və orfoqrafik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi orta əsr mətnlərini oxumaq, köçürülmə tarixi göstərilməmiş əlyazmanın tarixini, yazıldığı və ya köçürüldüyü yeri müəyyənləşdirmək üçün də çox zəruridir [3;4;5;6;7;]

Yaranma dövrləri qeyd olunmamış əlyazmaların tarixinin müəyyən edilməsi onların paleoqrafik əlamətləri ilə yazılma tarixləri bəlli olan yazılı abidələrin eyni əlamətlərinin müqayisəsi yolu ilə həyata keçirilir. Əlyazmanın yaranma yerini müəyyən edərkən paleoqraf tez – tez dil faktlarına müraciət edərək, müxtəlif şivə və dialektlərin səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə həmin abidənin qrafik əlamətlərinin bir – birinə necə uyğun gəldiyini müqayisəli təhlil edir.

Əlyazma kitablarının elmi-paleoqrafik xüsusiyyətlərinin araşdırılması bizə məlum olmayan ayrı – ayrı tarixi məlumatların öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, hər hansı bir əlyazma əsərinin onunla eyni olan ikinci nüsxəsi mövcud deyil.

Nüsxələrin çoxaldılması müxtəlif insanların əl əməyinin məhsuludur. Bu səbəbdən

aralarında müxtəlif fərqliliklər olması da qaçılmazdır. Mətnşünaslıq sahəsi ilə məşğul olan alimlər əlyazma əsərləri üzərində apardıqları araşdırmalarda nüsxələrin paleoqrafik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasının əlyazma mətnlərinin düzgün oxunuşu, tekstoloji tədqiqi, yaranma tarixi və yerinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlərin həllində böyük əhəmiyyətə malik olduğunu hər zaman qeyd etmişlər. Əlyazma kitablarının paleoqrafik və orfoqrafik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi orta əsr mətnlərini oxumaq, köçürülmə tarixi göstərilməmiş əlyazmanın tarixini, yazıldığı və köçürüldüyü yeri müəyyən etmək baxımından çox zəruridir. Bu baxımdan Əbu Abdullah Miqdad əl – Hillinin "Kənzül-irfan" əsərinin dövrümüzədək gəlib çatmış əlyazmalarının paleoqrafik xüsusiyyətlərinin araşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir.

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda Əbu Abdullah Miqdad əl – Hillinin "Kənzül-irfan" əsərinin altı əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Bu nüsxələrin hamısı ərəb dilindədir.

Tədqiqata cəlb olunmuş abidənin ən qədim nüsxəsi B/86 şifri altında saxlanılır. Köçürülmə tarixi h.993/1585-ci il, ölçüsü 11.5x20 sm, 19 sətir, həcmi 162 vərəqdır. Xətti nəstəliq, cildi qəhvəyi dəridir. Bəzi səhifələrin kənarlarda qara mürəkkəblə yazılmış haşiyələr mövcuddur. Çox ehtimal ki, katib bu əlyazmanı köçürəndə tək deyil, bir neçə nüsxədən istifadə etmişdir. Əlavələri və ya nüsxə fərqlərini isə haşiyələrdə qeyd etmişdir. Əlyazma yarım ahərli, təbii rəngli, Şərq istehsalı olan kağıza yazılmışdır. Orta əsrlərdə geniş şəkildə istifadə olunmuş bu kağız üzərinə yumurta ağı və nişasta qarışığından xüsusi qoruyucu şəffaf təbəqə çəkilmiş bir kağız növüdür. Əlyazma əsərlərinin yazılması və üzünün köçürülməsində geniş istifadə olunmuş bu kağız növü haqqında filologiya elmlər doktoru Məmməd Adilov qeyd etmişdir ki, ahərli kağıza ahər mürəkkəb və boyaların təsir edə bilməyəcəyi bir təbəqə təşkil etdiyindən kağız onları canına çəkmir və boya kağıza yayılmırdı. Habelə pozulduqda və ya yaş pambıqla sildikdə iz və ləkə qalmırdı. Bu cür kağız orta əsrlərdə yazı üçün ən yararlı material sayılmışdır [1;2].

Sonluqda katib Abdudai Nəməqi, əsəri hicri 993/1585-ci ildə köçürdüyü qeyd etmişdir. Əlyazmanın 162a vərəqində katibə məxsus kvadrat möhür vardır. Rəngi solğunlaşdığından oxumaq olmur[12].

"Kənzül – irfan" əsərinin ikinci əlyazma nüsxəsi AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C/560 şifri altında saxlanılır. Bu nüsxənin köçürülmə tarixi hicri 1038/1628- ci il, ölçüsü 19x24.5 sm, həcmi 126 vərəqdır. Sətir sayı müxtəlifdir. 1^b – də başlayır, 126^b də isə bitir. Burada 13^b səhifəsinə qədər hər səhifə 18 sətir olmaqla, iri şiriflə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Bundan sonrakı səhifələrdə isə nisbətən kiçik şiriflərlə köçürülmüşdür. Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir. Sətir sayı 29 -a bərabərdir.

Əlyazmanın 1^a və 1^b səhifələrində keçmiş sahibinə məxsus bir oval və iki kvadrat formasında olan möhür var. Möhürlərin içi oxunmaz haldadır [14].

Cildi kartona keçirilmiş qəhvəyi dəridir. Üst və alt cildin kənarı döymə naxışlarla bəzədilib, ortadan 4 hissəyə bölünmüşdür. Əsər qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə yazılmışdır. Onu da qeyd edək ki, orta əsrlərdə ərəbdilli elmi əsərlərin əksəriyyəti nəsx xətti ilə yazılmışdır. Filol.elm.dokt. Məmməd Adilovun "Azərbaycan paleoqrafiyası" kitabının "Azərbaycan xətləri" bölməsində bütün xətt növləri o cümlədən "nəsx xətti" haqqında maraqlı qeydlərə rast gəlirik: "Digər qədim xətlərlə müqayisədə nəsx özünün sadəliyi, rahat oxunuşu və rəvan yazılışı ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Kufi xəttinin yerini tutan nəsx meydana gəldiyi ilk gündən Quran, dua, bədii kitabların yazılışı və üzünün köçürülməsində və habelə dəftərxana işlərində geniş istifadə olunmuşdur" [1]. Şərq istehsalı olan noxudu rəngli kağızlara köçürülən əsərin kənarlarına sonradan ağ kağızlar

yapışdırılmışdır. Əlyazma İbn Cəmədəddin Məhəmməd Nurəddin tərəfindən köçürülmüşdür.

Əsərin üçüncü əlyazma nüsxəsi C/523 şifri altında saxlanılır. Köçürülmə tarixi hicri 1073/1662- ci il. 14.5x26.5 sm ölçüdədir, 23 sətir, həcmi 289 vərəqdir. Əvvəli naqis olan bu əlyazmanın cildi kartona keçirilmiş qara rəngli dəridir. Özəyi qopmuş vəziyyətdədir. Açıq havada çox qaldığından üz qapağı büzüşüb yığılmış vəziyyətdədir. Əsərin mətni səliqəli nəsx xətti ilə qara mürəkkəblə, başlıqlar isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Nəzərə çarpması üçün ayələrin üzərindən qırmızı mürəkkəblə xətt çəkilmişdir. Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir. Avropa istehsalı olan ahərli, təbii rəngli kağızlara köçürülmüşdür, Katibin adı qeyd olunmamışdır. Sonluqda köçürülmə tarixinin yanında katibə məxsus 2 kvadrat möhür. Kağızı nəm çəkdiyindən rəngi tünləşmiş və oxunmaz hala gəlmişdir [13].

Əsərin dördüncü əlyazma nüsxəsi M/366 şifri altında saxlanılır. Köçürülmə tarixi hicri 1084/1702- ci il, ölçüsü 14.5 x 20 sm, sətirlərin sayı 20, ümumi həcmi 253 vərəqdir. 1^b vərəqində başlayıb, 252^b vərəqində bitir. Kənarları naxışlarla haşiyələnmiş, ortasında bir böyük, iki kiçik basma medalyonu olan qəhvəyi kartona keçirilmiş dəri ilə cildə tutulmuşdur. Xətti nəstəliq elementli nəsxədir. Qara mürəkkəblə köçürülmüşdür. Haşiyələrdə olan bəzi qeydlər və nüsxə fərqləri nisbətən açıq rəngli kiçik şriflərlə yazılmışdır. Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir. Kağızı Şərq istehsalı olan yarı ahərli, noxudu rəngli vərəqlərdir. Katibi Abdullah Mumin bin Mübarək Maçuzidir. 1^a vərəqində qırmızı mürəkkəblə əsərin və müəllifin adı yazılmışdır. Katibin öz xətti deyil, görünür sonradan kitabın sahibi tərəfindən yazılmışdır. Əsər tamdır [16].

Əsərin beşinci əlyazma nüsxəsi C/654; şifri altında saxlanılır. Köçürülmə tarixi hicri 1123/1711- ci il, ölçüsü 19x30 sm, sətirlərin sayı 23, ümumi həcmi 163 vərəqdir. Ortasında bir böyük, iki kiçik nəbatı ornamentli basma medalyonu olan qapaqlı kartona keçirilmiş qəhvəyi dəri ilə cildə tutulmuşdur. Cildindəki naxışlar qapaq hissədə də davam edir. Beləki qapaq örtülərkən otadakı böyük medalyonun üzərinə gəlir və bir- birini tamamlayır. Mətn nəstəliq elementli nəsxə xətilə qara mürəkkəblə, başlıqlar isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Fərqləndirmək üçün müəyyən kəlmələrin və Qurani – Kərimin ayələrini üstündən qırmızı mürəkkəblə xətt çəkilmişdir. Haşiyələrdə nüsxə fərqi, izahlar qeyd olunmuşdur. Kağızı Avropa istehsalı olan ahərli, təbii rəngli vərəqlərdir. Katibi Məhəmməd Yəhya bin Məhəmməd Muhsindir. Sonluqda üzərində "Hacı İbrahim" yazılmış 2 ədəd kvadrat möhür vardır [15].

Əsərin altıncı əlyazma nüsxəsi B/38 şifri altında saxlanılır. Əvvəli sonu naqis olduğu üçün katibi və köçürülmə tarixi haqqında heç bir məlumat verə bilmirik.

Ölçüsü 13.5 x 19 sm, sətirlərin sayı 19, ümumi həcmi 223 vərəqdir. Əsər qara mürəkkəblə, nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Kağızı təbii rəngli Şərq istehsalı, üzərində nəmişlik ləkələri olan vərəqlərdir. Cildi göy rəngli karton, özəyi qara rəngli parçadır [11].

Nəticə. Bu paleoqrafik təsvirlərdən görüldüyü kimi "Kənzül irfan fi fiqhil - Quran" əsərinin köçürülmə tarixinə görə ən qədimi B/86 şifri altında saxlanılan əlyazma nüsxəsidir. Ən müasiri isə C/654 şifri altında saxlanılan əlyazma nüsxəsidir. Əsərin mətnini daha tam əhatə edən isə C/654; M/366 şifri altında saxlanılan nüsxələrdir. Mətni daha çox zərər görmüş nüsxə isə B/38 nüsxəsidir.

Fazil Miqdadin "Kənzül – irfan" əsərinin Bakı əlyazma nüsxələri və onların elmi – paleoqrafik təsvirini araşdırarkən aşağıdakı elmi nəticəyə gəlmək olar:

- B/86 şifri altında saxlanılan əlyazma h.993/m.1585 – ci ildə köçürülmüş və ən qədim Bakı nüsxəsi hesab olunur;

- C/654 şifri altında saxlanılan əlyazma nüsxəsi h.1123/m.1711- ci ildə köçürülmüş və ən müasir Bakı nüsxəsi hesab olunur;

- B/38 şifri altında saxlanılan əlyazma isə əvvəli və sonu naqis olmadığından köçürülmə tarixi, katibi bilinmir və bu nüsxə ən zərər görmüş nüsxə hesab olunur.

Ədəbiyyat :

1. Adilov M.M. Azərbaycan paleoqrafiyası / M.M. Adilov. Bakı: Elm, 2010, 224 s.
2. Adilov M.M. Türk mətninin transfoneliterasiya problemləri /M.M. Adilov. Bakı: Nurlan, 2003, 120 s.
3. Qəhrəmanov C.V. Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətni və leksikası / C.V. Qəhrəmanov. Bakı: Elm və təhsil, 1969, 266+1781 s.
4. Musayeva A.Ş. "Risaleyi-Məhəmmədiyə" əlyazmalarının paleoqrafik-tekstoloji tədqiqi // AR Təhsil Nazirliyi; Bakı Dövlət Universiteti Şərqşünaslıq fakültəsi prof. Məmməd Mübariz Əlizadənin anadan olmasının 90 illiyi münasibətilə elmi konfransın materialları. - Bakı, 2001, 760 s.
5. Şərifli K.K. Azərbaycan əlyazma kitabı və kitabxanaları /K.K.Şərifli. Bakı: Nurlan, 2009,- 190 s.
6. Şərifli K.K. Mətnşünaslıq (VII-XIX əsr yazılı abidələri əsasında) / K.K.Şərifli. Bakı: "Tural-Ə" Nəşriyyatı-Poliqrafiya mərkəzi, 2001, 252 s.
7. Şərifova A.K. Ümmi İsanın "Məhr və vəfa" məsnəvisinin paleoqrafik, orfoqrafik və keksikoloji tədqiqi / A.K.Şərifova. Bakı: "Elm və təhsil", 2012.– 250 s.
8. Üzüm İ. Süyuri // TDV İslam Ansiklopedisi (İslam əlemi Tarih, Coğrafiya, Etnoqrafiya və Biyografiya Luğati) – 38.cilt, - Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 588 s.
9. التراث العرب اية الله العظمى المرشى، سيد محمد مرشى النجفى قم – ايران
10. المحبوبة جعفر الشيخ باقر، ماضى النجف، ٢٠٠٧ ص ٤٣٧.
11. ƏYİ B/38 ابو عبدالله مقداد الحلّي، كنز العرفان في فقه القرآن
12. ƏYİ B/86 ابو عبدالله مقداد الحلّي، كنز العرفان في فقه القرآن
13. ƏYİ C/523 ابو عبدالله مقداد الحلّي، كنز العرفان في فقه القرآن
14. ƏYİ C/560 ابو عبدالله مقداد الحلّي، كنز العرفان في فقه القرآن
15. ƏYİ C/654 ابو عبدالله مقداد الحلّي، كنز العرفان في فقه القرآن
16. ƏYİ M/366 ابو عبدالله مقداد الحلّي، كنز العرفان في فقه القرآن
17. https://archive.org › ali95_1 كنز العرفان في فقه القرآن الشيخ مقداد بن عبدالله السيوري ج ١

Рухсара Мамедова

БАКИНСКИЕ ЭКЗЕМПЛЯРЫ РУКОПИСЕЙ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «КАНЗУЛЬ – ИРФАН» И ИХ НАУЧНО – ПАЛЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ

Резюме

Джалаладдин Абу Абдулла Мигдад ас-Суюри аль-Хилли, известный под именем Фазиль Мигдад, является одним из значимых факихов XV века. Он родился в одной из небольших деревушек недалеко от города Хилли, родом из племени Бани Асад, проживающего в Ираке. Первым учителем Фазилия Мигдада, проявившего интерес к орнату и исламским наукам, был его отец Абдулла бин Мухаммед. Затем он отправился в Наджаф, который считался центром науки и культуры, где изучал фикх, усул, калам прожил там до конца своей жизни. Он построил одно из самых известных медресе на востоке - "Селимия" и долгое время, как владелец, занимался там учебно-воспитательной работой. Прожив около 80

лет, он умер 26 января 826/1423 года в Джамадиал-ахире и был похоронен на кладбище Наджаф.

Его труды стали одним из важнейших и ценных источников в области исламского права (фикх), Корана, хадисов, калама, грамматики. Ученый является автором более десяти научных произведений таких как “Адабуль - хадж”, “аль - Адияту ас – саласин”, “аль - Анвар аль-калалія”, “аль - Итимад фи шархи - аль - итигад”, “Канзуль - Ирфан фи фикхил - Коран”, “Наздунь - гаваидил - фикхия”, “Иршад ат – талибин и нахкиль-мустаршидин”, “Наздунь - гаваидил - фикхия”, “Шархул - альфия шахиди - аввал” и т.д.

В связи с тем, что поклонение и муамила является неотъемлемой частью фикха, исследования, которые относятся к этой области называется “Фикх-тафсир” или “Аятуль-эхкам». Несмотря на то, что этой теме было посвящено много научных трудов, “Канзул-Ирфан” считается вершиной этих работ. А причина, по которой его произведение получило такую известность - это ясный ум, неопределимый стиль повествования и глубокий исследовательский талант автора.

Ключевые слова: *фикх, Канзул-Ирфан, исследование, работа, толкование.*

Rukhsara Mammadova

BAKU MANUSCRIPTS OF THE WORK "KANZUL – İRFAN" AND THEIR SCIENTIFIC AND PALEOGRAPHIC DESCRIPTION

Summary

Jalaladdin Abu Abdullah Miqdad as-Suyuri al-Hilli, known as Fazil Migdad, is one of the famous fakihs of the XV century. He was born in one of the villages of the region called Xilly, belonged to the tribe of Bani Asad, who lived in Iraq. The first teacher of Fazil Migdad, who showed interest in the Koran and Islamic sciences, was his father Abdullah bin Muhammed. Then he went to Najaf, which was considered the center of science and culture, where he studied Fiqh, usul, kalam and lived there until the end of his life. He built one of the most famous madrasas in the east - “Selimiya” and for a long time, as the owner, was engaged in educational work there. After living for about 80 years, he died on January 26, 826/1423 in Jamadial-ahir and was buried in the Najaf cemetery.

His works have become one of the most important and valuable sources in the field of Islamic law (fiqh), the Quran, hadith, kalam, grammar. The scientist is the author of more than ten scientific works such as “Adabul - hajj”, “al - Adiyatu as - salasin”, “al - Anwar al-kalalia”, “al - Itimad fi sharhi - al - itigad”, “Kanzul - Irfan fi fiqhil - Quran”, “Nazdul – gawaidil - fiqhiya”, “Irshad at - talibin and nakhkil-mustarshidin”, “Nazdul - gavaidil - fiqhiya”, “Sharhul -alfiya shahidi - awwal”, etc.

Due to the fact that worship and Mu'amila is an integral part of Fiqh, studies that relate to this area are called "Fiqh-tafsir" or "Ayatul-ehkam". Despite the fact that many scientific works have been devoted to this topic, "Kanzul - Irfan" is considered the pinnacle of these works. And the reason why his work has gained such fame is a clear mind, an invaluable narrative style and a deep research talent of the author.

Keywords: *fiqh, Kanzul-Irfan, research, work, interpretation*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 18.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 10.03.2022

Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.